

In mijn studententijd kreeg ik een rol in de Dreigroschenoper van de Duitse toneelschrijver Bertolt Brecht en componist Kurt Weill. Mijn eerste en laatste zangsolo ooit. Die had ik te danken aan mijn ongeschoolde, toen nog door het studenteleven hese, zeg maar gerust schorre stem. Die paste goed bij het vervreemdingseffect dat Brecht voor ogen stond, zo betoogde de regisseur. Hij wijdde ons even hartstochtelijk als uitgebreid in in de beginselen van het Brechtiaanse episch theater en de achtergronden van het vervreemdingseffect. Acteurs spreken het publiek direct aan, podiumtechniek blijft zichtbaar, liederen geven commentaar op de handeling. Allemaal bedoeld om de toehoorders uit te dagen hun verstand niet bij de garderobe af te geven. Ze te prikkelen tot een kritische analyse van de wereld zoals zij is; wankelend, verwilderd, vol onrecht en geweld. Brecht was er niet op uit om empathie op te wekken; het inlevingsvermogen verandert hoogstens een individu, terwijl het erop aan komt de maatschappij te veranderen. Vervreemdingstechnieken moeten het vertrouwde, het behaaglijke van de herkenning, wegnemen. Kunst is geen spiegel die de realiteit reflecteert, maar een hamer waarmee je de werkelijkheid vorm kunt geven. Theater was voor Brecht een instrument voor sociale verandering. En zijn opdracht aan het publiek was om aan die verandering te werken vanaf het moment dat het de schouwburg verliet.

Ik dronk het in en sindsdien was ik fan van de theatermaker en dichter Brecht. Mijn enthousiasme voor de mens Brecht werd door het lezen van zijn biografie enigszins getemperd. Over zichzelf dichtte hij: *Ik, Bertolt Brecht kom uit de zwarte wouden. Mijn moeder droeg me, toen ik nog in haar schoot zat, mee de steden in. En de kilte van de wouden zal in mij blijven tot mijn dood.* En anderen zeiden over hem: de grootste vrouwengek van Berlijn tot Beieren. De grootste geldwolf van alle schrijvers ooit. Een vat vol tegenstrijdigheden; flitsend intelligent en boers, fijnzinnig en brutaal, leep en lief, vederlicht gevoelig en killig koud, scabreus en geëngageerd. Hij zoekt het conflict, verplicht tot stellingname, lokt uit en daagt uit. Die laatste eigenschappen functioneren niet meteen als smeerolie van het menselijk contact. Toch zijn het juist die eigenschappen die hem, in combinatie met zijn stilistische zeggingskracht en maatschappelijke engagement, voor mij tot zo'n groot schrijver en dichter maken. Je ontkomt er niet aan zelf een antwoord te formuleren op zijn aanklachten, zijn vragen, zijn oproepen. In al zijn stukken zegt Brecht: de oude wereld – deze wereld – is een schandvlek op het blazoen van de mens en de mensheid, maar we zijn niet gedoemd daarin vast te blijven zitten. De nieuwe wereld is te doen, te creëren, te realiseren. Jij kunt het, wij kunnen het.

Die overtuiging kreeg bij hem langzaam gestalte in zijn sympathie voor het marxisme en schoot daar definitief wortel op 1 mei 1929. Hij stond voor het raam van een huis in Berlijn en zag hoe de politie demonstranten van de communistische partij neermaaide. De minderwaardige behandeling van arbeiders had grote invloed op Brecht. Al werd hij nooit daadwerkelijk lid van de communistische partij, hij deelde met de marxisten de overtuiging dat de gruwelijke ongelijkheid en willekeur moeten uitgebannen. Of zoals hij schrijft in zijn gedicht 'Lof van het communisme': *De uitbuiters noemen het een misdaad, maar wij weten: het is het einde van de misdaden. Het is geen dwaasheid, maar het einde van de dwaasheid. Het is niet het raadsel, maar de oplossing. Het is het eenvoudige, dat moeilijk te bereiken is.* In 1931 – er zijn dan bijna vier miljoen werklozen in Duitsland – werkt Brecht mee aan de film 'Kuhle Wampe', waarin de componist Hanns Eisler vierhonderd arbeiders zijn solidariteitslied laat zingen. *Voorwaarts en niet vergeten waaruit onze kracht bestaat bij honger en bij eten (...) de solidariteit! Alle straten onze straten, heel de aarde onze aarde!*

In diezelfde beginjaren dertig komt Brecht meer en meer in botsing met de nazi's. In zijn hele werk keert hij zich tegen het fascistische regime dat hem dan ook beschouwt als een gevaarlijke luis in de pels. De dag na de brand in de Rijksdag vlucht hij naar Denemarken. Hij verliest het

staatsburgerschap, zijn theaterstukken worden verboden, zijn boeken eindigen op de brandstapel. Via omzwervingen belandt hij in de VS, waar hij tot '49 zal blijven. In het begin van zijn ballingschap schrijft hij het gedicht 'Aan hen die na ons komen'. Hij erkent dat er nog niet veel gerealiseerd is van alle dromen. Dan volgen de regels: *Mijn krachten waren gering; het doel lag in duizelende verte. Het was duidelijk zichtbaar, maar ook voor mij nauwelijks te bereiken. [...] Maar jullie, wanneer het zover is gekomen dat de mens de mens een naaste is, gedenk ons met welwillendheid.*

De mens de mens een naaste – dat is de bijbel op de nagel van je pink. De kortste omschrijving van de profetische nieuwe hemel en nieuwe aarde, het koninkrijk van God. Hoewel Brecht een overtuigd atheïst is noemt hij zelf de bijbel het boek dat de grootste invloed op hem heeft gehad. Hij is er tot in zijn haarvaten een leerling van. Voor Brecht is de weg naar de hemel gesloten, maar de weg naar een rechtvaardige aarde kan worden geplaveid met bijbelse beeldspraak. Hij laat zien dat je de religieuze traditie niet hoeft te verwerpen, maar haar kan herinterpreteren. Hij hekelt het geloof als instrument in de handen van de machtigen, hij sneert over de hiërarchie in de kerk, maar hij gelooft heilig in het visioen van de nieuwe wereld.

De Hebreeuwse taal, en dus de joodse bijbel, kent geen woord voor 'wereld'. Wat wij 'deze wereld' noemen heet in de taal van de bijbel 'hemel en aarde': daar waar je leeft, wat je ziet, hoog en laag, om je heen, ver weg en dichtbij. Wat in de bijbel een nieuwe hemel en een nieuwe aarde wordt genoemd – de wereld zoals zij bedoeld is, waarin alles is voor allen – heet bij Brecht: de nieuwe wereld. En net als in de bijbel is voor hem dat visioen geen droom, maar een opdracht die ons hart en ons verstand uitdaagt, die ons dwingt tot handelen, tot omkijken naar de ander. Het is niet aan God maar aan de mens om de wereld te veranderen. Of zoals hij schrijft: *Hoe zou de stem die uit de huizen komt die van de gerechtigheid zijn, als op de binnenplaatsen de daklozen liggen? Wie zou geen zwendelaar zijn, die de hongerigen anders leert, dan hoe men de honger afschaft. Wie de hongerigen geen brood geeft, wil gewelddadigheid, wie in de sloep geen plaats voor de drenkeling heeft, heeft geen medelijden. Wie niet weet te helpen dient te zwijgen.*

In de nieuwe wereld is geen plaats voor individuele zelfverrijking of blinde gehoorzaamheid aan autoritaire leiders. In die wereld staan solidariteit en collectieve strijd tegen onrecht centraal. Een wereld waar brood en recht en waardigheid en liefde is genoeg voor iedereen. Een wereld waar geen dood meer zal zijn, geen rouw, geen jammerklacht en geen pijn. Waar we niet voor de leegte zwoegen en geen kinderen baren voor de verschrikking. Waar iedereen onder zijn eigen wijnstok en vijgenboom kan zitten, waar vrede niet hoeft bevochten, waar mensen spreken als mensen. Die wereld is 'het eigenlijke', in de joodse mystiek aangeduid met het woord 'jichoed'. Dat 'eigenlijke' wacht nog. Waarop wacht het? Op ons, om gerealiseerd te worden. Is het niet naïef of misschien zelfs blasfemisch om een in wereld die zo geladen is met geweld en onrecht, en bevolkt met valse profeten, te praten over 'het eigenlijke': dat aardse paradijs dat wacht om door ons gerealiseerd te worden? Nee, het is niet naïef en al helemaal niet blasfemisch, het is noodzakelijk. Mens zijn betekent dat je weigert de wereld als onveranderlijk te beschouwen. Dat je weigert cynisch te worden. Dat je gelooft in de mogelijkheid van herstel van heelheid, herstel van vertrouwen, in 'de wereld nieuw' en 'deze wereld omgekeerd'. Hoop is voor de ziel wat ademhaling is voor het lichaam. Het is het kenmerk van echte hoop dat zij zich niets aantrekt van de brute feiten. Dus zet een eerste stap. Geloof in het onmogelijke en begin met het realiseren ervan. Doe iets wat je gisteren nog niet deed. Laat iets wat je gisteren nog wel deed. Ieder van ons heeft hier iets unieks te ontdekken en te leven. Zoek dat uit, zoek dat op, en ga er mee aan de slag. Voor Brecht was het theater het laboratorium om deze nieuwe wereld in te oefenen. Voor mij zijn dat de Ekklesia en de Dominicus. Plekken om te bezinnen op de mens die ik wil zijn en de samenleving waaraan ik wil bijdragen en hoe ik daar handen en voeten aan kan geven. Iedere zondag weer. Iedere maandag en dinsdag weer. Of in de woorden van Brecht: *Wat gebeurd is, is gebeurd. Het water dat je bij de wijn deed kun je er niet meer uitgieten, maar (...) opnieuw beginnen kun je met je laatste ademtucht.*